

COROLEU, Alejandro (ed.) (2015): *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement*. Lleida: Punctum, 163 p.

Els vuit treballs aquí aplegats són el fruit d'una jornada d'estudi celebrada el 28 de maig de 2014 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i dedicada a la pervivència de tres tradicions literàries en la cultura catalana dels segles xv i xvi. Les quatre primeres contribucions, relatives a la tradició clàssica, descriuen la fortuna del *Pro Archia* de Ciceró i de les obres de Sal·lusti, Laerci i els autors agrònomicos llatins; les dues següents analitzen dues peces molt significatives en la recepció catalana de Dante i Boccaccio, figures cabdals del *Trecento* italià, mentre que les dues últimes s'ocupen de la repercussió moderna, catalana i hispànica, de dos autors fundacionals de la tradició catalana medieval: Bernat Desclot i Ausiàs March.

Barry Taylor obre el recull inventariant «The Reception of Cicero's *Pro Archia* in the Iberian Peninsula to 1700» (p. 9-34). El cèlebre discurs ciceronià en defensa del poeta Àrquias, redescobert per Petrarca a Lieja el 1333, havia adquirit un valor emblemàtic per a l'humanisme cívic: a més de proporcionar l'afortunada fórmula *studia humanitatis ac litterarum*, proclamava la divinitat dels poetes i reivindicava el lligam entre les lletres i la vida política. Taylor el considera, per tant, una pedra de toc de cultura humanística, i en constata efectivament la circulació i la influència en terres hispàniques. Malgrat la dificultat de localitzar el *Pro Archia* en inventaris de béns, on sol amagar-se rere el títol genèric d'*Orationes*, se'n poden comptar onze manuscrits en biblioteques ibèriques i nombroses edicions impreses, autòctones o d'importació, als segles xvi i xvii. Era sens dubte un discurs molt apreciat en l'àmbit docent per les seves idees i qualitats retòriques: ho demostren les notes ciceronianes de lectors erudits com Antoni Agustí o de professors com Joan Rafael Moix i Francesc Garcia (1572), així com la notícia (1586) d'una traducció castellana perduda a cura de Pedro Simón Abril, que ensenyava el *Pro Archia* a la «sexta clase», la més alta, entre els textos preuniversitaris o de nivell més elevat. Taylor també enregistra un cert corpus d'al·lusions i imitacions en comentaris erudits des de mitjan xv i en un bon nombre de peces oratòries de caràcter panegíric, acadèmic o vindicatiu de les lletres, mentre que alguns llocs comuns assenyalats en Joanot Martorell, en el Marquès de Santillana, en Juan de Mena o en un autor tan primerenc i desconcertant com Don Juan Manuel podrien testimoniar una influència només indirecta o remuntar a altres obres de Ciceró.

En «Intercomunicación cultural y de pensamiento en el proceso de recepción textual de Salustio en Cataluña durante el siglo xv» (p. 35-49), Avelina Carrera de la Red estableix una estreta relació entre els orígens de la impremta a casa nostra i l'existència de centres docents i institucions polítiques i eclesiàstiques promotores d'edicions i constitutives d'una clientela. A Barcelona, la impremta incunable acull textos clàssics i humanístics que interessaven a models de llengua i de retòrica; les *Catilinàries* de Ciceró i el *Catilina* de Sal·lusti representen, a més a més, un referent ideològic per al Consell de Cent, que patrocina l'Estudi d'arts des del 1431, mentre que el *Jugurta* satisfà els gustos de l'aristocràcia per la història, la cavalleria i la teoria política. Aquest interès ideològic s'aguditza en un clima d'enfrontament entre monarquia, noblesa, ciutadans honrats, menestrals i remences. El 1475 s'imprimeixen alhora a Barcelona i València les *Opera* de Sal·lusti, la difusió de les quals Jordi Rubió havia constatat als segles xiv-xv a l'entorn de la Cancelleria, i que Carrera de la Red documenta també a la primeria del xvi en un context acadèmic, a l'escola d'humanitats de Jeroni Ardèvol. Sens dubte, els documents d'arxiu exhumats per J. A. Iglesias, J. Hernando i M. Peña Díaz revelarien una difusió encara més àmplia i diversa. Carrera de la Red planteja una descripció comparada dels incunables de València i Barcelona, i suggereix que la diferència de models de cadascun —del primer, l'*editio princeps* veneciana; del segon, la de París, totes dues de 1470— reflecteix una diferència d'orientacions culturals, preferentment envers Itàlia a València i envers França a Barcelona. L'observació és encertada, si bé algunes dades barcelonines dels segles xiv-xv depenen d'una conjuntura (la política de Joan I, la proximitat a la cúria papal d'Avinyó, les limitades possibilitats d'acudir a estudiar a Itàlia fins a la resolució del Cisma) que ja ha canviat a mitjan xv: Barcelona també mira atentament cap a Itàlia des de les primeres dècades del Quatre-cents. Un darrer aspecte que l'estudiosa destaca és el paper sociocultural de les traduccions: d'una

banda, les versions catalana i aragonesa del *Jugurta*, integrades en el projecte històric de Joan Ferrandis d'Herèdia al servei de Pere el Cerimoniós; de l'altra, la castellana de Vasco Ramírez de Guzmán, dedicada als anys 30 a Joan II de Castella i revisada parcialment —pràcticament només el *Catilina*— a mitjan xv per Francesc Vidal d'Anoia amb criteris d'elegància humanística. Aquesta revisió serà la primera traducció hispànica d'un autor clàssic que arribarà a la impremta (Saragossa, 1493), i assolirà cinc reedicions en la primera meitat del xvi, fins al punt d'arraconar les edicions llatines, menys rendibles.

L'estudi de Montserrat Ferrer Santanach sobre «Diògenes Laerci a la Corona d'Aragó» (p. 51-61) aclareix perfectament la complexa difusió de les *Vides de filòsofs* al segle xv. Abans de la traducció llatina d'Ambrogio Traversari (1433), Laerci és un autor conegut per florilegis com el *Liber de vita et moribus philosophorum* (1317/1320) de Pseudo Walter Burley. Totes dues tradicions conflueixen en una traducció italiana del Pseudo Burley que incorpora fragments de la versió Traversari. D'aquesta versió italiana anònima (*Vita dei philosophi*, Venècia, 1480, amb més de deu reimpressions incunables), presentada com a traducció de Laerci, un desconegut barceloní anomenat Bonanat Surer (o Sever) en va enllestir a Nàpols, l'1 de gener de 1499, una versió catalana (*Vida de filòsofs*) conservada en un sol testimoni de la primeria del xvi (Florència, Riccardiana, 2069), copiat per una mà presumiblement catalana, amb trets humanístics. La traducció i la impaginació reproduïen un model italià imprès, que no és la prínceps veneciana, i el manuscrit tingué aviat possessors italians. La traducció de Surer constitueix un important testimoni de cultura catalana al regne de Nàpols a final del xv, però degué circular escassament, tot i respondre a un interès general —històric i moral— que Montserrat Ferrer documenta enumerant els possessors de la traducció de Traversari.

Raimon Sebastian Torres comença les seves «Notes sobre la presència dels autors agrònoms llatins a la fi del segle xv i inicis del xvi» (p. 63-78) advertint que l'*Opus agriculturae* de Palladi, d'estil concís i planer, s'imposà com a principal autoritat agrònoma clàssica fins a l'*editio princeps* dels *scriptores rei rusticae* (Venècia, 1472), que ja incloïa Cató, Varró i Columel·la. El nom de *Palladi* arribà, fins i tot, a designar per antonomàsia altres compilacions agrònòmiques, cosa que complica la identificació de l'obra en els inventaris de llibres. L'*Opus* de Palladi traduït al català per Ferrer Saiol el 1385 es conserva en un sol manuscrit (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, ms. 6437, s. xv-xvi) amb un apèndix que recull, precisament, dos compendis no palladians: primer, vint-i-un capítols afegits al llibre XIII; després, una traducció catalana del *Palladius abreviatus per Godefridum* de Jofre de Francònia. Malgrat l'existència d'un altre testimoni de la traducció castellana, dependent de la catalana (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 10211, mitjan s. xv), l'estudiós no arriba a escatir si aquests apèndixs foren afegits pels copistes, si ja els integrà Saiol en la seva traducció o si ja figuraven en el seu model llatí subjacent. El que sí que trobem a continuació (p. 66-69) és una important ressenya —potser un xic prolaxa i confusa— de quatre manuscrits agrònoms amb textos traduïts del llatí o de l'àrab que no s'han de confondre amb l'obra de Palladi; només el manuscrit privat de Joseph Gwara (*Tractat d'agricultura*, s. xv) conté un testimoni parcial de Palladi —si ho entenc bé, de la versió de Saiol juntament amb el primer dels seus apèndixs. Un altre testimoni conté el manual de Jofre de Francònia i un compendi de fonts àrabs (París, Bibliothèque Nationale, esp. 291, s. xv-xvi), a més d'altres materials que també es troben en els altres dos testimonis (Biblioteca de Catalunya, ms. 754, s. xv^{ex}; ms. perdut, s. xv^{ex}, parcialment transcrit per Llabrés el 1895). Les notes relatives a la circulació dels manuscrits i impresos llatins mostren, finalment, la preferència de l'humanisme per la llengua i l'estil de Columel·la des de final del xv. Val a dir que les dades d'inventari aportades, sobretot a partir de *Readers and Books in Majorca (1229-1550)* de J. N. Hillgarth, s'haurien pogut completar amb altres buidatges com els que he mencionat més amunt per a Barcelona.

A propòsit de la fortuna catalana del *Trecento* italià, Marta Marfany ofereix el primer estudi rigorós de «La traducció catalana del *Commento* de Cristoforo Landino a Dant» (p. 79-96). Després d'una breu notícia sobre el *Commento* (Florència, 1481) i les seves reedicions, la seva presència a la Corona d'Aragó i la possible influència en Francesc Alegre, Marfany se centra en l'anàlisi del testimoni únic de la traducció catalana, que només inclou el comentari al *Purgatorio* (Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 20). En l'aspecte codicològic, el tret més significatiu és la intervenció de dues mans amb programes

diferents: la primera copia el primer cant del *Purgatorio* amb el comentari; la segona, tota la resta del comentari sense el text de Dante, indicant simplement les *terzine* de referència. Tot indica que el manuscrit, concebut inicialment per a la lectura, després esdevingué preparatori d'una altra còpia en net o, més probablement, d'un imprès: el copista reproduceix fins i tot la puntuació de les edicions, i les referències a les *terzine* podrien anar adreçades a l'impressor que havia de compondre la pàgina incorporant-hi els versos de Dante. La traducció, d'altra banda, es revela bàsicament correcta i absolutament pedíssequa, amb els mínims canvis d'ordre o d'arrel lèxica exigits pel canvi de llengua. Diversos indicis demostren que hom traduïa alhora que copiava. D'una banda, el copista practica nombroses correccions alhora que copia i tenint al davant l'original italià, atès que les esmenes gairebé sempre substitueixen una traducció per una altra de més literal. D'altra banda, el traductor sempre cita en italià els versos de Dante integrats en la glossa; quan, per inèrcia o descuit, els comença a traduir, ratlla aquests mots catalans i restitueix tot seguit la llició italiana original. Marfany conclou que aquesta traducció, com també la del comentari de Bernardo Illicino als *Trionfi* de Petrarca, respon a una metodologia i a uns objectius diferents dels de les castellanques, que tradueixen el text original i adapten el comentari.

En «Boccaccio en la cultura literària catalana del segle xv: lectures de la *novella* de Ghismonda» (p. 97-116), Simone Ventura planteja una interessant comparació temàtica i estilística entre dues adaptacions catalanes anònimes de la *novella* IV 1 del *Decameron*: la traducció de 1429 i la construcció del drama sentimental de Làquesis en *Curial e Güelfa*, en què també ressonen les *novelle* de Giannotto i Spina (II 6) i del comte Torello (X 9). Malgrat algunes propostes interpretatives o de relació intertextual que no em semblen prou convincents (p. 112-114), el comentari destaca perfectament les funcions bàsiques d'aquesta *novella* dins el *Curial* —forma part del motor narratiu de l'acció; és el model ètic de dona il·lustre que justifica l'amor de Làquesis per Curial; en alguns casos, és un model textual literal— i també la seva extraordinària fortuna italiana i europea, en relació amb el revifament de la «qüestió de la noblesa». Ho sintetitza Bonaccorso da Montemagno en una bella frase citada amb una desafortunada omisió (p. 107) que restitueixo en cursiva: «Constat igitur ex sola animi virtute veram nobilitatem *defluere*. Non ergo divitiarum cumulus aut amplitudo generis dare aut arripere nobilitatem potest.»

Daniel Genís i Mas descriu diverses oscil·lacions en «La recepció de la *Crònica* de Bernat Desclot a l'edat moderna» (p. 117-134), relacionades amb l'oportunitat propagandística de la seva ideologia de resistència a la invasió francesa. Això la duu a la impremta al segle xvii, amb l'exitosa traducció castellana de Rafael Cervera (1616), així com al xvi hi van arribar les cròniques de Muntaner, el Conqueridor i el Cerimoniós per a reivindicar el paper de la Corona d'Aragó en la Reconquesta, enfront de l'oblit de les fonts castellanques. L'estudiós —que redacta, a parer meu, amb una excessiva laxitud normativa— interpreta la dedicatòria al duc de Sesa com un intent d'acostar la monarquia hispànica a les institucions catalanes i a la seva minoria dirigent, i explica l'opció per la llengua castellana amb raons econòmiques i de difusió. També recorda que el 1793 en va aparèixer una edició parcial, només de la invasió francesa de Catalunya, arran del conflicte bèl·lic entre França i Espanya (1793-1795) conegut com a Guerra Gran.

L'estudi d'Albert Lloret sobre la «Fortuna de los prólogos al cancionero de Ausiàs March» (p. 135-158) enregistra i comenta una dotzena llarga de ressons dels poemes «Així com cell qui en lo somni es delita» (I) i «Qui no és trist de mos dictats no cur» (xxxix) en la poesia castellana del *Siglo de Oro*, observant fins a quin punt foren llegits des d'una perspectiva prologal i d'acord amb les pautes del *Canzoniere* de Petrarca. El balanç que se n'obté és que el poema I, conformat per elements més pròpiament petrarquistes, no serví de model proemial tan sovint com el xxxix, bastit a partir d'elements més aviat classicistes i ovidians.

Tots vuit treballs, d'un extraordinari rigor documental, argumentatiu i expositiu, dibuixen, dins un marc geogràfic i cronològic oportunament elàstic, algunes de les continuïtats i discontinuïtats que caracteritzen el trànsit de l'Edat Mitjana al Renaixement a la Corona d'Aragó.

Francesc J. GÓMEZ
Universitat Autònoma de Barcelona